

**1917–1924-YILLARDA TURKISTONDA OZIQ-OVQAT INQIROZI
TARIXSHUNOSLIGI: YONDASHUVLAR, TALQINLAR VA BAHS
MASALALAR**

Xabibullayeva Sevara Raxmatullo qizi

*Samarqand viloyati Bulung‘ur tumanidagi 56-sonli umumiy
o‘rta ta‘lim maktabi maslahatchisi*

Annotatsiya. Maqolada 1917–1924-yillarda Turkistonda yuz bergan oziq-ovqat inqirozi va ocharchilikning tarixshunoslikda yoritilishi qiyosiy tahlil qilinadi. Sovet davri iqtisodiy tadqiqotlari, mustaqillik yillaridagi O‘zbekiston tarixshunosligi hamda xorijiy mualliflar asarlarining savol qo‘yish usuli, dalillardan foydalanishi va tushuntirish modellari o‘zaro taqqoslanadi. M. Buttino, T. Kotyukova, A. G. Park, J. Sahadeo va A. Khalid tadqiqotlari misolida iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy va demografik yondashuvlar ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, qurbonlar soni, statistik ko‘rsatkichlarning talqini, yordam siyosati va arxiv havolalarini tekshirish bilan bog‘liq muammolar ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: Turkiston, tarixshunoslik, 1917–1924-yillar, oziq-ovqat inqirozi, ocharchilik, harbiy kommunizm, paxta monokulturas, demografiya, sovet davri tarixchiligi, xorijiy tadqiqotlar.

Аннотация. В статье проводится сравнительный историографический анализ продовольственного кризиса и голода в Туркестане в 1917–1924 гг. Рассматриваются советские экономические исследования, историография независимого Узбекистана и зарубежные работы. На примере исследований М. Буттино, Т. Котюковой, А. Г. Парка, Дж. Сахадео и А. Халида сопоставляются экономические, политические, социальные и демографические объяснения кризиса. Особое внимание уделяется проверке статистики, трактовке числа пострадавших и погибших, продовольственной помощи и ограничениям используемых источников.

Ключевые слова: Туркестан, историография, 1917–1924 гг., продовольственный кризис, голод, военный коммунизм, хлопковая монокультура, демография, советская историография, зарубежные исследования.

Abstract. The article presents a comparative historiographical analysis of the food crisis and famine in Turkestan in 1917–1924. It compares Soviet economic scholarship, historical writing in independent Uzbekistan, and international studies. Using works by M. Buttino, T. Kotyukova, A. G. Park, J. Sahadeo, and A. Khalid, the article examines economic, political, social, and demographic explanations of the crisis. Particular attention is paid to statistical

discrepancies, the distinction between people affected by famine and fatalities, relief policies, and the evidentiary limitations of archival references used indirectly.

Keywords: *Turkestan, historiography, 1917–1924, food crisis, famine, War Communism, cotton monoculture, demography, Soviet historiography, international scholarship.*

KIRISH

1917–1924-yillarda Turkistonning iqtisodiy va ijtimoiy hayotini qamrab olgan inqiroz tarixshunoslikda turlicha izohlangan masalalardan biridir. Urush davridagi transport uzilishlari, g‘alla yetkazib berishning kamayishi, paxtachilikka ixtisoslashuv, davlat tomonidan mahsulot tayyorlash, harbiy harakatlar, qurg‘oqchilik va aholi ko‘chishi mazkur inqirozning o‘zaro bog‘liq omillari sifatida o‘rganiladi. Biroq voqelikning o‘zi haqida hikoya qilish bilan tarixchilarning uni qanday tushuntirganini tahlil qilish bir xil vazifa emas. Ushbu maqolaning markazida aynan ikkinchi masala — tarixiy bilimning shakllanishi va o‘zgarishi turadi.

Maqolaning tadqiqot obyekti — Turkistondagi oziq-ovqat tangligi haqida yozilgan ilmiy asarlar va nashr etilgan tahlillar; predmeti esa ularda qo‘llanilgan izohlash usullari, manbalar bazasi va bahsli xulosalardir. Dastlabki tayanch material sifatida S. Habibullayevaning 2023-yilda chop etilgan “Food Shortage in Turkestan 1917–1924” maqolasi olindi. Ushbu matndagi voqealar bayoni takrorlanmaydi; unda ko‘rsatilgan adabiyotlar tarixshunoslik savollariga qayta tartiblanadi.¹⁸

Davr chegarasi ham izohga muhtoj. 1917-yil siyosiy tuzum va xo‘jalik aloqalaridagi keskin burilishning boshlanishi bo‘lsa, 1924-yil milliy-hududiy chegaralanish bilan bog‘liq ma‘muriy o‘zgarishlarni bildiradi. Ocharchilikning har bir hududdagi boshlanishi va tugashi esa aynan shu ikki sana bilan cheklanmagan. Shu sababli 1917–1924-yillar tadqiqotning shartli siyosiy-xronologik doirasi, iqtisodiy jarayonlarning mutlaq chegarasi emas.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA ADABIYOTLARNI GURUHLASH

Tarixshunoslik tahlilida tadqiqotlar yozilgan davri va savol qo‘yish tarziga ko‘ra to‘rt guruhga ajratildi: 1) o‘sha davrda yaratilgan xo‘jalik hisobotlari va siyosiy chiqishlar; 2) sovet davrida nashr qilingan iqtisodiy-tarixiy umumlashtirishlar; 3) mustaqillik davri O‘zbekiston tarixshunosligi; 4) xorijiy va qiyosiy akademik tadqiqotlar. Birinchi guruh tarixshunoslik asarlari bilan to‘la tenglashtirilmaydi: ular keyingi tarixchilar foydalangan birlamchi ma‘lumotlar va rasmiy tushuntirishlar muhitini aks ettiradi.

Tahlilda tarixiy-qiyosiy usul, muammoviy-xronologik yondashuv va tarixiy matnning yaratilish sharoitini hisobga olish tamoyillari qo‘llanildi. Asarning nashr vaqti, muallif

ko‘zlagan asosiy masala, foydalanilgan dalil turi, geografik qamrov hamda raqamli ma’lumotlarga munosabat alohida mezon sifatida olindi. Voqealar haqidagi har qanday miqdoriy xulosa uchun esa “kimni sanagan?”, “qaysi yil va hudud?”, “qaysi manba va birlik?” kabi tekshiruv savollari ilgari surildi.

1919-yilga oid “Narodnoye khozyaystvo Turkestana” kabi davriy nashrlardagi xo‘jalik xabarleri, syezd bayonnomalari va oziq-ovqat masalasiga bag‘ishlangan hukumat ma’lumotlari tarixchilar uchun voqeaga yaqin dalillar qatlamini hosil qiladi. Ular muhim bo‘lsa-da, betaraf statistik kuzatuv bilan aynanlashtirilmaydi. Masalan, rasmiy nashrda don, yog‘ yoki transport taqsimoti haqida qayd etilgan raqam hisobot tuzuvchisining idoraviy maqsadlari, hisob davri va hisobga olish usuliga bog‘liq bo‘lgan. Bunday ma’lumotlarni keyingi asarlarda muallif nuqtayi nazari hisobga olinmagan holda ko‘chirish tarixshunoslikdagi takror xatolarni kuchaytiradi.

1962-yilda Toshkentda nashr qilingan “Istoriya narodnogo khozyaystva Uzbekistana” asarining birinchi jildi oziq-ovqat tanqisligini xo‘jalik tarixi doirasida yoritgan manbalar sirasiga kiradi. Uning afzalligi — iqtisodiy ko‘rsatkich va ishlab chiqarish tarmoqlariga e’tibor; cheklanishi — davrning siyosiy tili, sinfiy sxemalari hamda davlat iqtisodiy siyosatini baholashdagi ehtimoliy me’yoriy qarashlardir. Mazkur nashrga murojaat “sovet davridagi barcha asarlar bir xil” degan soddalashtirishdan yiroq holda amalga oshirilishi kerak.¹⁹

Sovet tarixshunosligida ocharchilik izohi ko‘pincha fuqarolar urushi, xo‘jalikning umumiy izdan chiqishi va iqtisodiy tiklanish sxemasi bilan bog‘langan. Bunday sxema qurg‘ochilik, transport muammosi yoki hosildorlikning pasayishini qayd qilishi mumkin, biroq mahsulotni majburiy yig‘ish amaliyoti, paxta ishlab chiqarishning oldingi tuzilishi va mahalliy guruhlar o‘rtasidagi resurs tengsizligini har doim ham mustaqil tadqiqot mavzusiga aylantirmagan. Shu bois mazkur davr adabiyotlarini xolisona qayta o‘qishda keltirilgan raqamlar bilan ularning muallif tomonidan berilgan siyosiy izohini ajratish zarur.

Sovet maktabidan tashqarida yaratilgan A. G. Parkning “Bolshevism in Turkestan, 1917–1927” (1957) monografiyasi davrning siyosiy-institutsional tarixini kengroq kontekstda ko‘rish imkonini beradi. U oziq-ovqat tanqisligining maxsus statistik tarixi emas; tadqiqotning tarixshunoslik ahamiyati siyosiy boshqaruv va markaz–o‘lka munosabatlarining iqtisodiy inqiroz bilan tutashishini tushunish uchundir. Shu jihatdan uni maxsus ocharchilik tadqiqotlari bilan bir qatarga qo‘yish emas, turli masshtabdagi savollarning bir-birini to‘ldirishini ko‘rsatish muhim.²⁰

19 История народного хозяйства Узбекистана. Т. 1. Ташкент, 1962. С. 50–51 (саҳифалар 2023 йилги мақолада берилган).

20 Park A. G. Bolshevism in Turkestan, 1917–1927. New York: Columbia University Press, 1957.

O‘zbekiston mustaqilligidan keyingi tarixiy tadqiqotlarda Turkistonning XX asr boshidagi hayoti milliy davlatlilik, mustamlakachilik merosi va mahalliy jamiyatning siyosiy tajribasi bilan birgalikda qayta ko‘rib chiqildi. Buning natijasida oziq-ovqat muammosini faqat “umumiy xo‘jalik qiyinchiligi” doirasida tushuntirish o‘rniga, markaz va o‘lka o‘rtasidagi iqtisodiy qaramlik, paxta ekinlariga yuqori bog‘liqlik hamda resurs taqsimoti masalalarini ilgari surish imkoniyati kengaydi. Shu bilan birga, yangi siyosiy qadriyatlarining ham tarixiy bahoga ta’sir qilishi mumkinligi unutilmasligi lozim.

“Turkestan v nachale XX veka: k istorii istokov natsionalnoy nezavisimosti” (Toshkent, 2000) kollektiv monografiyasi yangi tarixiy talqinlarning ko‘zga ko‘ringan namunalaridan biridir. Undagi ocharchilik va iqtisodiy vaziyatga oid ma’lumotlar dastlabki 2023-yilgi maqolada ham keltiriladi. Biroq shu nashrdagi talqinlarni tahlil qilishda uning milliy mustaqillik genezisi haqidagi umumiy maqsadi, mualliflar jamoasi hamda ishlatilgan hujjatlarni alohida ko‘rib chiqish talab etiladi.²¹

Mustaqillik davri asarlarining kuchli tomoni — inqirozning siyosiy mas’uliyat, ijtimoiy ziddiyat va insoniy oqibatlariga e’tibor kuchayganidir. Ammo tarixshunoslik tahlili faqat bahoning siyosiy yo‘nalishini almashtirish bilan tugallanmaydi. Ikki davr asarini solishtirganda qaysi muallif qancha hudud ma’lumotini qamragani, aholining qaysi qatlamini o‘rganganligi va iqtisodiy omillarni qanday nisbatda baholagani asosiy mezon bo‘lishi lozim. Qayta ishlanmagan arxiv daliliga tayangan qat’iy xulosalar emas, tekshiriladigan farazlar ilmiy jihatdan samaraliroqdir.

S. Habibullayevaning 2023-yilgi maqolasi ushbu o‘zgarishlarning zamonaviy o‘quv-adabiy ifodasini ko‘rsatadi: unda g‘alla taqchilligi, paxta musodarasini, front xarajatlari, qochqinlar va Rossiyaning ocharchilik hududlariga ko‘rsatilgan yordam bitta hikoyaga birlashtirilgan. Biroq uning adabiyotlar ro‘yxatidagi ayrim arxiv havolalari avvalgi ilmiy maqolalar orqali keltirilgan; shuning uchun o‘quvchi ularni muallifning mustaqil fond tekshiruv sifatida qabul qilmasligi kerak. Ushbu ishning tarixshunoslik qiymati faktlarni ilk bor ochganida emas, mavjud talqinlarning keng auditoriyaga yetib borish shaklini ko‘rsatishidir.

Italiyalik tadqiqotchi Marko Buttino 1990-yilgi maqolasida 1917–1920-yillardagi iqtisodiy pasayish va aholining kamayishini turli ijtimoiy guruhlar kesimida tahlil qiladi. Uning yondashuvi Turkistonni yagona statistika nuqtasi sifatida emas, ekin maydoni, chorva va aholisi turlicha zarar ko‘rgan qatlamlardan iborat jamiyat sifatida o‘rganishi bilan ahamiyatlidir. Tadqiqot, ayniqsa, o‘troq va ko‘chmanchi aholi hamda rus ko‘chib keluvchilari haqidagi qiyosiy ko‘rsatkichlar vositasida inqirozning notekis taqsimlanganini ta’kidlaydi.

Bu — inqirozni bir sababli voqea emas, ijtimoiy tuzilishdagi siljishlar bilan bog‘liq jarayon sifatida anglashga xizmat qiladi.²²

Buttino ishlatgan “depopulyatsiya” tushunchasini avtomatik ravishda “ocharchilikdan o‘lganlar soni” deb tarjima qilish noto‘g‘ri bo‘ladi. Aholi kamayishi o‘lim, ko‘chib ketish, hisobga olish hududining o‘zgarishi va statistik qamrov bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Muallifning o‘zi ham turli turdagi ma‘lumotlardan foydalanadi; shu sababli uning jadvali yoki foizlari xalq orasidagi umumiy talafotga to‘g‘ridan-to‘g‘ri aylantirilmasligi kerak. Shunga qaramay, 1990-yilgi tadqiqot mahalliy iqtisodiy tarixni xalqaro miqyosdagi demografik yondashuvlar bilan bog‘lagani uchun tayanch tarixshunoslik manbasi hisoblanadi.

Jeff Sahadeoning “Russian Colonial Society in Tashkent, 1865–1923” (2007) asari esa muammoni shahar, ko‘chib kelgan aholi, sinfiy munosabatlar va mustamlakachilik chegaralari orqali yoritadi. Uning 1917–1918-yillardagi rus ishchilari hamda 1918–1923-yillardagi shahar–qishloq va markaz munosabatlariga bag‘ishlangan boblari oziq-ovqat taqsimoti haqidagi bahslarni faqat idoraviy farmonlar emas, ijtimoiy amaliyot sifatida o‘rganishga metodik yo‘l ochadi. Asar butun Turkiston bo‘yicha ocharchilik qurbonlari hisobini tuzishdan ko‘ra Toshkent tarixining ijtimoiy mexanizmlarini tushuntirishga yo‘nalgan.²³

Adeeb Khalidning “Making Uzbekistan: Nation, Empire, and Revolution in the Early USSR” (2015) asarida urush, iqtisodiy qulash va ocharchilik mahalliy ziyolilar, bolsheviklar va yangi davlat institutlari o‘zaro ta’sirining tarixiy sharoiti sifatida tasvirlanadi. Muallif siyosiy aktorlarning faqat tashqi markazga bo‘ysunuvchi emas, o‘z g‘oyasi va maqsadiga ega qatlam ekanini ko‘rsatishga intiladi. Natijada oziq-ovqat tangligi yangi siyosiy munosabatlar paydo bo‘lishining fonigina emas, jamiyatdagi kuchlar nisbatini o‘zgartirgan omil sifatida talqin qilinishi mumkin.²⁴

Xorijiy adabiyotlar orasida ham birlik yo‘q: Park uchun institutlar qurilishi, Buttino uchun iqtisodiy va demografik jarayonlar, Sahadeo uchun shahar ijtimoiy munosabatlari, Khalid uchun esa inqilobiy o‘zgarishlar va mahalliy siyosiy subyektlik markaziy hisoblanadi. Aynan shu farq tarixshunoslikning ilmiy boyligidir. Tadqiqotchilar asarlaridan biror raqamni ajratib olishdan avval ular qanday savolga javob izlaganini anglash lozim.

T. V. Kotyukovanning “Grazhdanskaya voyna v razreze regionalnoy istorii: golod v Turkestane 1918–1920-kh gg.” tadqiqoti ocharchilikni Birinchi jahon urushi va fuqarolar urushi oqibatlari, qurg‘oqchilik, paxta monokulturasini hamda “harbiy kommunizm”

22 Buttino M. Study of the Economic Crisis and Depopulation in Turkestan, 1917–1920 // Central Asian Survey. 1990. 9(4). P. 59–74.

23 Sahadeo J. Russian Colonial Society in Tashkent, 1865–1923. Bloomington: Indiana University Press, 2007. B. 7–8.

24 Khalid A. Making Uzbekistan: Nation, Empire, and Revolution in the Early USSR. Ithaca: Cornell University Press, 2015.

choralarining birgalikdagi ta'siri sifatida ko'radi. Ushbu modelning afzalligi bitta sababga yopishib olmasligidir. Muallif 1916-yilda Rossiya ichki guberniyalaridan 22 mln pud g'alla kelgani, 1917-yilda esa 1,9 mln pudga tushgani haqidagi ma'lumotni keltiradi; bu ko'rsatkichlar transport va bozor aloqalaridagi uzilish miqyosini tushuntirishga xizmat qiladi.²⁵

Kotyukova shuningdek 1919-yilda o'simlik yog'ining yoqilg'i o'rnida ishlatilishi, 1921-yilning ayrim oylaridagi xo'jaliklar vayron bo'lishi va 1922-yildagi yordam jamg'armalarini bir muammo doirasida ko'rib chiqadi. Buning natijasida ocharchilik faqat ishlab chiqarishning kamayishi emas, mavjud mahsulotni kim va qaysi maqsadga safarbar qilgani bilan bog'liq siyosiy-iqtisodiy jarayon sifatida talqin etiladi. Biroq uning maqolasidagi arxiv shifrlari, nashrlar va statistik ko'rsatkichlarni alohida tekshirmasdan boshqa muallifning bevosita arxiv kashfiyoti sifatida ishlatish metodik xatodir.

Mazkur tadqiqot yana bir qarama-qarshi ko'ringan holatni ko'rsatadi: inqirozni boshdan kechirgan Turkiston boshqa hududlardagi ochlarga yordam jo'natgan. Ushbu siyosat bir vaqtning o'zida ham birdamlik tashabbusi, ham markazlashgan davlat vazifasi, ham mahalliy xo'jalik zimmasiga qo'yilgan qo'shimcha yuk bo'lishi mumkin. Tarixshunoslikda masala "yordam berilganmi?" savoligagina emas, yordamni kim tashkil qilgan, resurslar qayerdan yig'ilgan, qaysi guruhga qanday ta'sir etgan, degan savollarga ham javob topishdan iborat.

Mavzu adabiyotlaridagi eng nozik nuqtalardan biri — "ocharchilikka duchor bo'lganlar", "och qolganlar", "kasallanganlar", "ko'chib ketganlar", "halok bo'lganlar" va "aholining jami kamayishi" kategoriyalarining aralashishidir. Tarixiy matnda bular ma'nodosh emas. Jumladan, 2023-yilgi maqolada 1,2 mln kishi ocharchilik qurboni bo'lgani tarzidagi jumla uchraydi, holbuki Kotyukovanning tegishli bayonida shu miqdor ocharchilik qamrab olgan aholi haqida qo'llanadi. Tarixshunoslik uchun bu iboralar farqi faqat uslubiy emas: umumiy jabrlanuvchilar sonini o'lim soni o'rniga qo'llash tarixiy manzarani jiddiy buzishi mumkin.

Yana bir masala — M. Buttino maqolasining bibliografik aniqligi. 2023-yilgi tadqiqot adabiyotlarida uning sahifalari "61–69" shaklida qisqartirib berilgan, nashriyot qaydida esa maqola "Central Asian Survey", 1990, 9-jild, 4-son, 59–74-betlar ko'rsatiladi. Bundan tashqari, ayrim qayta hikoyalarda chorva sonining qisqarishi haqidagi foiz yozilishi chalkashadi. Bunday holatlar bir tadqiqotdan ikkinchisiga ko'chirilgan raqamlarni asl nashr bilan solishtirish qanchalik muhimligini ko'rsatadi.²⁶

25 Котюкова Т. В. Гражданская война в разрезе региональной истории: голод в Туркестане 1918–1920-х гг. PermGASPI: электронная публикация.

26 Buttino M. Study of the Economic Crisis and Depopulation in Turkestan, 1917–1920. Central Asian Survey. 1990. 9(4). P. 59–74. DOI: 10.1080/02634939008400725.

Birinchi zarur yondashuv — aniq statistika uchun hisob doirasini belgilash: viloyat yoki butun o‘lka, ma’lum oy yoki bir necha yil, qishloq yoki jami aholi, ro‘yxatga olinganlar yoki hisob-kitob yo‘li bilan baholanganlar. Ikkinchisi — arxiv ma’lumotining yaratilish maqsadini ochish: yordam so‘rash uchun tuzilgan ma’ruza inqiroz ko‘lamini qanday ifodalagan, fiskal hujjat mahsulotni qaysi birlikda qayd etgan, migratsiya qaydlari qaytib kelganlarni qamrab olganmi? Uchinchi yondashuv — siyosiy tilning ta’sirini ajratish: “bosmachilik”, “qarshilik harakati”, “talonchilik” singari atamalar har bir tarixiy matnda turlicha ma’no va bahoga ega.

Manbalar bilan ishlashda 1917–1920-yillar bo‘yicha yig‘ilgan demografik ma’lumotni 1924-yilgacha mexanik uzaytirishdan, Farg‘onadagi vaziyatni Samarqand yoki Yettisuv uchun to‘la umumlashtirishdan, 1921-yildagi shoshilinch tekshiruvni uzoq davrning yakuniy ro‘yxati sifatida ishlatishdan saqlanish kerak. Shuningdek, dastlabki maqolalarda uchraydigan millionlab qurbonlar haqidagi keng ko‘lamli da’volarni geografik qamrov, sana va tekshiriladigan hisoblash usuli aniq bo‘lmaguncha qat’iy tarixiy dalil sifatida keltirib bo‘lmaydi.

Avvalo, oziq-ovqat taqchilligi tarixini o‘lkaning ichki hududiy xilma-xilligini hisobga olgan holda qayta o‘rganish muhim. Paxta ekiladigan Farg‘ona, shahar iste’mol bozori rivojlangan Toshkent, sug‘orma dehqonchilik va savdo aloqalari boshqa tuzilishga ega Samarqand, shuningdek ko‘chmanchi chorvachilik ustun joylarning iqtisodiy tajribasi bir xil bo‘lmagan. Viloyatlar kesimida narxlar, ekin tarkibi, aholi harakati va davriy ma’lumotlarni qiyoslash umumlashtirilgan “Turkiston ocharchiligi” tushunchasini tarixiy mazmun bilan boyitadi.

Ikkinchidan, tarixshunoslik tahlili mahalliy va xorijiy asarlarni o‘zaro raqib dalillar to‘plami sifatida emas, turli savollarga javob beruvchi ilmiy izlanishlar sifatida o‘qishni talab etadi. Kotyukovanning keng sabablar modeli, Buttino demografik qiyosi, Sahadeoning shahar ijtimoiy tarixi va Khalidning yangi davlat qurilishi konsepsiyasi yagona mantiqiy zanjirga aynanlashtirilmaydi; ular o‘zaro tekshiriladigan va ayrim nuqtalarda bahslashadigan talqinlar sifatida foydali.

Uchinchidan, tadqiqotning keyingi bosqichida 1918–1924-yillarga oid davriy matbuot, Turkiston Markaziy Ijroiya Qo‘mitasi va xalq xo‘jaligi idoralarining hisobotlari, temiryo‘l tashish statistikasi, yordam komissiyalari hujjatlari hamda mahalliy aholi esdaliklarini birga o‘rganish taklif etiladi. Hozirgi maqolada bunday fondlarning asl yig‘majildlari bevosita ko‘zdan kechirilmagan; arxiv shifrlari mavjud ikkilamchi tadqiqotlardan ma’lum bo‘lgan ishoralar sifatida qaraldi. Ushbu chegarani ochiq ko‘rsatish ilmiy ishning ishonchliligini oshiradi.

XULOSA

1917–1924-yillardagi Turkiston oziq-ovqat inqirozi haqidagi ilmiy qarashlar bir necha yo‘nalishda rivojlangan. Sovet davri xo‘jalik tarixiga oid asarlar ishlab chiqarish va ta‘minot tizimi ko‘rsatkichlarini jamlagan; mustaqillik yillaridagi tadqiqotlar siyosiy-iqtisodiy qaramlik, mahalliy jamiyatning talafotlari va mustamlakachilik merosiga ko‘proq e‘tibor qaratgan; xorijiy tarixchilar esa iqtisodiy tanazzulni aholi qatlamlari, shahar hayoti, siyosiy institutlar va inqilobiy tajriba nuqtayi nazaridan qayta talqin qilgan.

Qiyosiy tahlil inqirozni yagona omil yoki yagona siyosiy baho orqali izohlash yetarli emasligini ko‘rsatadi. Tadqiqotlar kesishgan asosiy nuqtalar — paxtachilikka bog‘liqlik, g‘alla ta‘minotining izdan chiqishi, urush sharoiti va resurslarning noteng taqsimlanishidir. Ularning farqi mazkur omillarning sababiy ustuvorligi, qamrov hududi, dalil turi va mahalliy aktorlarning rolini talqin etishdadir.

Maqolaning asosiy ilmiy natijasi sifatida tarixshunoslikda uchta metodik talab belgilandi: birinchidan, jabrlangan aholi bilan bevosita halok bo‘lganlar sonini ajratish; ikkinchidan, arxiv raqami yoki foizni asl hujjat hamda nashr bilan tekshirish; uchinchidan, hudud va davr chegarasini oshkora ko‘rsatish. Ana shu shartlarga rioya etilgan taqdirdagina 1917–1924-yillardagi Turkiston oziq-ovqat inqirozining ko‘p qirrali tarixini yanada xolisona tiklash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Habibullayeva S. Food Shortage in Turkestan 1917–1924 // Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences. 2023. Vol. 2, No. 2. B. 308–314. DOI: 10.5281/zenodo.7951326.
2. История народного хозяйства Узбекистана. Т. 1. Ташкент, 1962. (Mazkur maqolada 2023-yilgi nashrga tayangan holda tilga olindi.)
3. Park A. G. Bolshevism in Turkestan, 1917–1927. New York: Columbia University Press, 1957. 428 p.
4. Туркестан в начале XX века: к истории истоков национальной независимости / Р. М. Абдуллаев, С. С. Агзамходжаев, И. А. Алимов ва бошқ.; илмий мухаррир Р. Я. Раджапова. Ташкент: Шарк, 2000. 671 с.
5. Buttino M. Study of the Economic Crisis and Depopulation in Turkestan, 1917–1920 // Central Asian Survey. 1990. Vol. 9, No. 4. P. 59–74. DOI: 10.1080/02634939008400725.
6. Sahadeo J. Russian Colonial Society in Tashkent, 1865–1923. Bloomington: Indiana University Press, 2007.

7. Khalid A. Making Uzbekistan: Nation, Empire, and Revolution in the Early USSR. Ithaca: Cornell University Press, 2015. DOI: 10.7591/cornell/9780801454097.001.0001.

8. Котюкова Т. В. Гражданская война в разрезе региональной истории: голод в Туркестане 1918–1920-х гг. Пермский государственный архив социально-политической истории: электронная публикация.

<https://www.permgaspi.ru/publikatsii/konferentsii/grazhdanskaya-vojna-na-vostoke-rossii/t-v-kotyukova-grazhdanskaya-vojna-v-razreze-regionalnoj-istorii-golod-v-turkestane-1918-1920-h-gg.html>

9. Народное хозяйство Туркестана. 1919. № 3; № 6. (Nashrga havolalar 2023-yilgi maqola va T. Kotyukova tadqiqotidan qayd etildi; asl sonlari mustaqil tekshirilmadi.)

10. Khalid A. Central Asia: A New History from the Imperial Conquests to the Present. Princeton: Princeton University Press, 2021.

11. Труды 3-го съезда Коммунистической партии Туркестанской Республики, 1–15 июня 1919 г. Ташкент, 1919. (Ikkilamchi bibliografik ma'lumot.)